

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2014

MEMORANDAMU

MARAGA: 80

Memorandamu uyu u na masiatari a 23.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**MBUDZISO U BVA KHA 1–4****VHURENDI HO VHONWAHO (RANDELWAHO)****MBUDZISO YA 1 (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

TSHO PHULEA – TZ Ramaliba**Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:**

- Maraga dza 7 ndi dza mbuno(zwi re ngomu).
- Maraga dza 3 ndi dza luambo na tshivhumbeo. Dzone dzi avhelwe nga ndila hei:
  - Maraga 3 arali e kha khoudu 4–5
  - Maraga 2 arali e kha khoudu 3
  - Maraga 1 arali e kha khoudu 1–2

ADENDAMU**MARANGAPHANDA**

Ndima/Tshitanza tshi vhumbwa nga mitaladzi/vese hu tshi tevhekanywa mihumbulo yo fhambanaho uri i vhofhekane. Murendi a nga shumisa thouni i sumbedzaho u pfa vhutungu, u takalela, u sinyuwa, u sasaladza na zwiñwe.

MBUNO**Ndima ya u thoma:**

- Murendi afha u khou holedza ñwana a sa pfi.
- Ha tsha tshimbila u vho ṭwa hayani nga n̄hani ha u vhifha muvhilini.
- U vho vha muthu a sa tsha funa na u amba nga n̄hani ha mihwalo yawe.

Ndima ya vhuvhili:

- Na hanefha u khou hofhola na u pfela vhutungu.
- O vha a sa edeli hayani masiku manzhi zwino u vho wanala hayani.
- O vha a tshi pfana na vhatu vhanzhi vho fhambanaho

Ndima ya vhuraru:

- U ði isa phanda na u nyefula zwiito zwivhi zwa uyu ñwana.
- O no vha muthu o vhifhaho muvhilini nga n̄hani ha u sa pfa hawe.
- Vhabebi naho zwo vha dina vha tama a tshi beba ñwana o takalaho.

Ndima ya vhuṅa:

- Hafha u vho sumbedza u sinyuwa na u hanganea/kanuka ṅwana a sa ofhi zwithu.
- Zwi ofhisaho vhabebi ndi zwauri ṅwana uyu ha shavhi dwadze lo dadzaho shango.
- Dwadze ili li a ofhisa ngauri li pfukela na kha vhana.

Ndima ya vhuṅanu:

- U fhedza nga u rovhedza zwi khagala.
- U vhudzwa uri kha litshe ṭhoni a vha vhudze khotsi a ṅwana.
- Vha mu kaidza uri a songo amba na vathu vha si vhone, a ambe eneene khotsi a ṅwana.

PHENDELO

Murendi o kona kushumisele kwa ndima na thouni tshirendoni itshi lune zwo bveledza zwavhuḍi muhumbulo wa tshirendo.

[10]

MBUDZISO YA 2 (MBUDZISO PFUFHI)**VHO EDEDZWA HAYANI – W Silidi**

- 2.1 Ndi u lwala/hula/tshila√ ha muthu a fhedza o lovha√. (2)
- 2.2 U khou khwathisa la uri muthu a lovha ha tsha vuwa.√√ (2)
- 2.3 B. livhuvhisi.√ (1)
- 2.4 U shumisa khanedzano/oksimoroni.√ Murendi u khou sumbedza uri muthu o lovha a hu na tshine a kona u diitela/dibwela vhidā, u bwelwa/vhulungwa nga vhane vha kha di tshila.√ (2)
- 2.5 Ndi fana nae. √ Nṅe ndi vhona lufu sa vhuyo ha tshothe ha vha tshilaho. Murendi na ene u tenda uri muṅwe na muṅwe u do fa.√√
- KANA
- Ndi a fhambana nae. √ Zwi ya nga vhurereli. √√
(na zwiṅwe zwi pfallaho).

(3)
[10]**MBUDZISO YA 3****MUVHILI WANGA KHA U DZIVHELWE – MR Nvhuṅalu**

- 3.1 Ndi ya uri musi zwithu zwo vhihaho zwa lino shango zwi tshi da, a khwathe a si shanduke. √√
- KANA
- Thalutshedzo ya nga ngomu/dzumbamaho (2)
- 3.2 Nga maipfi 'zwikwekwe/' 'lilela/' 'luvhanḍeni/' '√zwivhulahi' Murendi u tama u dikaidza uri muvhili u si tame zwithu zwi vhaihaho zwi wanalaho shangoni.√ (2)

- 3.3 D. lifanyisi.√ (1)
- 3.4 Ho shumiswa ndungekanyo/enzhambamennde/murathelo yo sendamaho/budekanyaho kha maipfi 'u dzivhelwe ... u dzivhelwe' magumoni na mathomoni a iyi mitaladzi. Murendi u khou khwathisedza khumbelo/thabelo yawe ya uri ngavhe na kathihi muvhili wawe u songo vhuya wa kwamiwa nga zwili/zwivhulahi/ malwadze.√√ (2)
- 3.5 Ndi a tendelana nawo. Muthu u tea u diilisa kha midifhotshifu ya lino shango, a shavhele kule, muvhili wawe u dzumbamiswe na u tsireledzwa kha zwithu zwivhi zwine zwa nga u vhulaha.√√√ (Kana zwiwveho zwi pfalaho na wa u sa tendela nazwo). (3)
[10]

MBUDZISO YA 4

DZUVHA LA LUNAKO – WMR Sigwavhulimu

- 4.1 O naka nga ndila ine lunako lwa hone a lu kalei/vhambedzwi/u nakesa. √√ (2)
- 4.2 Ipfi 'lomba' li disa tshifanyiso tsha u hadzimiwa. Murendi o mala mufumakadzi a no bva mutani wa ha Nefale, a da Ngovhela. (o tou newa/wana/a si wa hawe) √√ (2)
- 4.3 C. Tshiga. √ (1)
- 4.4 Nga mvelo lunako lu thoma lu sa sumbedzi uri hu do bvelela zwavhudi, zwi vhone nga murahu zwi tshi vho dzumbuluwa.√√√ (3)
- 4.5 Ndi a tendelana nawo. Hu na vhathu vha no funa muthu ane a vha athu u mu divha/vhona, vha ri u mu vhona vha pfa e eneene ane vha khou funa ene. √√(Na zwiwveho zwi pfalaho)
KANA
- A thi tendelani nawo ngauri muthu u funa muthu o no mu vhone nahone a dovha hafhu a vha a khou mu takadza. √√ (Na zwiwveho zwi pfalaho). (2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO (RANDELWAHO)**MBUDZISO YA 5 (MBUDZISO PFUFHI)****MATIVHA O XA AFRIKA TSHIPEMBE – NR Maphiri**

5.1 Ipfi 'nyamurale' li sumbedza uri u divhadzwa ha lufu lwa Vho-Mandela zwo tshuwisa lifhasi, shango lothe la tetemela ha sala he dure!√ √ (2)

5.2 Ndi thendokhodi/ephiki,√ ngauri murendi u khou khoda mishumo mivhuya yo itwaho nga muhali Vho-Mandela.√

KANA

Ndi eledzhi, √ ngauri murendi u khou amba nga ha/lilela lufu lwa Vho-Mandela. √ (2)

5.3 Ndi alitheresheni (khonsonentsi/themba).√ (Ho dovhololwa mubvumo wa themba 'vh' kha maipfi: 'Tshivhe vhe, vhevhere, vvhahulu, vha). Ndovhololo iyi i khwathisedza uri lufu ulwo lwo shusha vhatu vhothe vha Afrika Tshipembe.√ (2)

5.4 Vhadzulapo vha Afrika Tshipembe kha ri shume ro khwathisa√ uri ri fhate shango lashu, matshelo ri si tambule/ ri sa do lana/u lwa nga tshashu.√ (2)

5.5 Ee, vho vha tsumbo yavhudi ya lushaka. √
 - Vho disa mbofholowo ya vhatu kha la Afrika Tshipembe.√
 - Vho thoma tshikwama tsha u thusa vhana. √ (Mandela Children's Fund)
 (Na zwiñwe zwi pfallaho). (2)

[10]**THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30****NA**

KHETHEKANYO YA B: NGANEA

MBUDZISO U BVA KHA 6–11

MBUDZISO YA 6 (MBUDZISO NDAPFU)

TSHI DO LILWA – NE Phaswana

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Zwi re ngomu: maraga 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU

MARANGAPHANDA

Vhaanewa ndi vhathu vhane muñwali a vha shumisa musi a tshi toda u bveledza kana u disa muhumbulo muhulwane kha vhavhali vha bugu. Henefha ndi hune muñwali a vha nea maimo na madzina hu u itela u kona u vha talula. Muhumbulo muhulwane ndi zwine muñwali a khou ñwala nga hazwo. Nga inwe ndila, ndi zwine ra khou vhudzwa zwone kha nganea. Kha iyi nganea ho shumiswa Vho-Luvhone na Vho-Emeli Nethulwe u bveledza muhumbulo muhulwane. Hone muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhufunafuna ha zwa madzanga vhu wedza muthu khomboni, nahone muthu kha fushee nga zwine a vha nazwo.

MBUNO

Vho-Luvhone

- Vho-Luvhone ndi muthu wa u fhumulesa. A vha koni u tou kaidza kana u hanedza mufumakadzi wavho zwi khagala.
- Ndi muthu ane a kokodzwa nga ningo nga mufumakadzi wawe.
- Vho-Luvhone vho olwa vhe muthu a sa lengi u dadiswa nga nyimele kana thaidzo ya zwikolodo.
- Vho-Luvhone vho taniwa vhe muthu ane a si ofhe u ita vhugevhenga naho vho thoma vha tshi khou koloñwa.
- Vho-Luvhone vho bveledzwa vhe muthu ane a vha na tshandanguvhoni.

Vho-Emeli

- Vho-Emeli vho olwa vhe muthu ane a funesa madzanga sa thundu ya nduni, zwiambaro, goloi (BMW na BENZ) vho renga nga zwikolodo na u isa vhana zwikoloni zwa kule nahone zwi no dura.
- Vho dovha hafhu vha olwa vhe mufumakadzi ane a kunda munna, kha zwothe zwine vha tama zwi tshi itwa afho mutani, hu itwa lufuno lwavho fhedzi.
- Vho olwa vhe mufumakadzi a sa tati u dzhena kha zwa vhugevhenga na u rengisa mbanzhe.
- Vho-Emeli ndi mufumakadzi a re na lunyadzo kha munna wawe.
- Vho-Emeli vho dovha hafhu vha taniwa vhe muthu a funaho zwa tshandanguvhoni na mapholisa, na zwi khakhisaho mulayo uri u si shume zwavhudi.

PHENDELO

Muniwali o ola Vho-Luvhone na Vho-Emeli vhe vhathu vha langiwaho nga madzanga a lino shango zwe zwa bveledza muhumbulo muhulwane buguni iyi. Nyito na kutshilele kwa avha vhavhili zwo ita uri vha dzhene zwikolodoni vha vho tutuwedzea u dzhena kha vhugevhenga he ha vha farisisa vha vho gwevhiwa.

(Vhalingiwa vha tea u khwathisedza mbuno dzavho nga zwi wanalaho buguni iyi).

(na zwiwe zwi tendiseaho/pfalaho)

[25]

MBUDZISO YA 7 (MBUDZISO PFUFHI)

TSHI DO LILWA – NE Phaswana

- 7.1 Ndi khudano ya nga ngomu. √ Thaidzo khulwane ndi ya zwikolodo/musi vha tshi diwana vho andadzwa kha gurandza ya *Mirror*/Mafhungo o daho nga lutingo a si avhudi, kana a vhilaho milandu.√ (2)
- 7.2 Tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo.√ Ngauri thaidzo ya muanewa muhulwane, Vho-Luvhone, i khou endeleda i tshi ya/i vhone zwino i tshi khou aluwa vhukuma, zwithu zwi tshi khou nana u vha vhhela.√ (2)
- 7.3 Ndi muta u si naho zwawo nga u tou ralo, fhedzi u funesa havho zwithu zwi vha sia vha na vuhovheleli ha u toda zwithu zwa nthesa,√ sa u renga zwithu zwi duraho na u isa vhana vhavho zwikoloni zwi no duresa; izwi zwi vha sia vhe na zwikolodo zwinzhi.√ (2)
- 7.4 Vha vhone vha muthu a sa lengi u dadiswa nga thaidzo/a re na mbiti/ndi muthu a songo dowelaho zwikolodo na u andadzwa/shoniswa vhathuni.√√ (2)

- 7.5 Nga mulandu wa zwickolodo vho fhurea, vha fhedza vho ita zwa vuhwarahwara ha u rengisa mbanzhe na u homboka vho tutuwedzwa nga Dzhalagoma. √√ (2)
- 7.6 Vho-Emeli ndi mufumakadzi a funesaho zwa madzanga, √ a vha na luvalo, √ vha lilela zwine vha si kone u zwi swikelela/vhuhovheleli/A vha fushei nga zwine vha vha nazwo, nahone a vha todi u vha fhasi ha ndango ya munna wavho.√ (zwiraru fhedzi). (3)
- 7.7 Ee/a a fusha. Zwi a tendisea uri muthu ane a nga Dzhalagoma wa ligevhenga a nga rembuluwa kerekeni, √ musi o rembuluwa u a ambulula zwiphiri, √ vha re na milandu vha farwa (vhane vha vha Vho-Emeli na Vho-Luvhone).√

KANA

- Hai/ ha fushi. Zwi a kanakanisa uri muthu wa ligevhenga, o no rindilaho sa hoyu, a nga rembuluwa √a bva kha maitele awe mavhi nga ndila i leluwaho nga u rali. √ Zwi nga munwali o tou kombetshedza magumo a bugu yawe. √ (3)
- 7.8 Zwe ra vha ro lavhelela a zwo ngo tsha itea nga he ra humbula ngaho,√ ngauri o swika kerekeni a vho dzhenwa nga muya mukhethwa/madzuloni a u homboka/u vhulaha a vho rembuluwa/a ambulula zwiphiri. √√ (3)
- 7.9 B. A tshi talutshedza mvumbo ya mudededzi Vho-Tshimange.√ (1)
- 7.10 Ndi vhona yo tea ngauri iteli mulifho wa mmbwa ndi thoho yayo/vhugevhenga a vhu vhuedzi tshaho.√√ (2)
- 7.11 - Ndi do edzisa u tshila ndi tshi langwa nga muholo wa muta wanga.√
 - Ndi do edzisa u humbela masheleni kha zwiko zwa mulayo nga ndila yone.√
 - A thi nga iti zwa vhuhovheleli ha u funesa zwa nthesa.√
 (Na zwiinwe zwi pfalaho). (3)

[25]

MBUDZISO YA 8 (MBUDZISO NDAPFU)***BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau***

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Zwi re ngomu: maraga 15**Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoundu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoundu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU**MARANGAPHANDA**

Vhaanewa ndi vhatu vhane muṅwali a vha shumisa musi a tshi ṱoda u bveledza kana u ḍisa muhumbulo muhulwane kha vhavhali vha bugu. Henefha ndi hune muṅwali a vha ṅea maimo na madzina hu u itela u kona u vha ṱalula. Muhumbulo muhulwane ndi zwine muṅwali a khou ṅwala nga hazwo. Nga inwe ṅdila, ndi zwine ra khou vhudzwa zwone kha nganea. Kha iyi nganea ho shumiswa Vho-Lugisani na Vho-Mamidze u bveledza muhumbulo muhulwane. Muṅwali buguni iyi u ṱodou ṱana vhumbulu na vivho uri vhuvhili hazwo zwi kundwa nga u tshila vhatu vhe kha ngoho, vha sa lalelani na u vhivhana, na uri muvhi tshawe ndi u wela khomboni.

MBUNO**Vho-Lugisani**

- Muṅwali u ri ṅea Vho-Lugisani vhane vha dzula Tshiozwi sa ḷikhotsimunene ḷa Mphagane vha dovha vha vha vha muraḍo wa khoro.
- Muṅwali u vha ṱana kana u vha ola vha tshi ima na ngoho tshifhinga tshoṱhe. U ima havho na ngoho hu vhonala kha mulandu wa Sandani Mawelewele vha tshi ri ha na mulandu ngeno Vhavana Vho-Langanani Mandiwana vha tshi ri kha vha bwise tshelede ya u lifha mulandu. Vho-Lugisani vha dovha hafhu vha imelela Khumela Rabambukwa uri ho ngo fhisa muḍi. Vho-Tshikweta ndi vhone vho fhisaho muḍi wavho vhone vhaṅe.
- Vho-Lugisani vho olwa sa muthu a ṅo funa mvelaphanda kha shango. Musi vha tshi hana mafhungo a mirundu, tshikona, zwiṱambo na thondo vha ḍisa mihumbulo miswa ya uri hu khuriwe mudavhi wa bola na u renga goloḷi uri vhatannga vha gude u reila.
- Vha ṱonifha vhamusanda, naho vhothovhela vho amba tshithu tshi sa pfesesei vha a tshi tevhedza. Vha tenda u pfulutshela Dovhoni he ha vha hu si na maḍi na dziṅwe tshomedzo.

- Vho-Lugisani ndi mushumi wa biko, vho mbo iswa Dovhoni u vha mukoma wa Vho-Nyamalwela Singo, henengei vho mbo thoma u bvedza shango. Vho gwisa maḍi vha fhedza vha ya Johannesburg u ṭoḍa tshelede ya u fhata tshikolo na kiliniki, he vha i wana.
- Ndi muthu ane a kondelela. Vha kondelela u tambudzwa hothe zwo vhangwa nga vhafunzi Vho-Mamidze na khonani dzavho.
- Vho-Lugisani vho olwa vhe muthu a no kona u hangwela. Vho tenda u vha khosi ya Dovhoni nga murahu ha zwothe zwo iteaho.

Vho-Mamidze

- Muḥwali u ola Vhafunzi Vho-Mamidze sa mufunzi wa mbilu ya tshimbevha, vengo, vuvu na vhutshivha. Vhafunzi vha vhenga Vho-Lugisani nge vha imelela Phundulu u ri ha na mulandu. Vha luka maano a tshikwekwe tsha u humbula u vhaisa Vho-Lugisani nga u vha vhulaha nga ndila yo ṭalifhaho.
- Vhafunzi ndi muthu a sa koni u hangwela ngeno vhe mufunzi, vha ṭoḍa u lifhedza nga u lifhisa Phundulu we a vha sukumedzela tshaloni tsha Muanalo.
- Vha olwa sa muthu wa muhoyo. Vha thoma u funa Vho-Lugisani zwa kholekhole phanda ha Vho-Mphaga uri Vho-Lugisani vha pfuluswe vha iswe Dovhoni; vha tshi itela u thivhela muhumbulo wa Vho-Lugisani wa u fhata vhengele la halwa na u vha ima phanda kha bindu la u rengisa mitshelo.
- Vhafunzi Vho-Mamidze vho olwa sa muthu wa vhutshivha. Vha ṭoḍa Vho-Lugisani vha sa wani tshelede ya khoro ya u fhata tshikolo na kiliniki.
- Vhafunzi Vho-Mamidze vha olwa sa muthu ane a luṭanya. Vha vhamba maano mavhi a u luṭanya Vho-Lugisani na Vho-Nyamalwela Singo. Vha dovha hafhu vha luṭanya Vho-Lugisani na mufumakadzi wavho, nge vha dzhenisa mufumakadzi wa Vho-Lugisani uri u ḍo vha mukoma.

PHENDELO

Muḥwali o ola Vho-Lugisani na vhafunzi Vho-Mamidze sa vhaḥwe vha vhaanewa vhahulwane vhe kha nyito na kutshilele zwe zwa bvedza muhumbulo muhulwane buguni iyi. Nyito na kutshilele zwa avha vhavhili zwo ita uri ri kone u vhona uri ngoho a i shanduki; ngeno vengo, vivho na tshimbevha zwi tshi ḍisa mutshinyalo.
(na zwiḥwe zwi tendiseaho/pfalaho)

[25]

MBUDZISO YA 9 (MBUDZISO PFUFHI)

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

- 9.1 Khudano i simuwa musi Vho-Lugisani vha tshi imelela ngoho kha vhatu vhane vha pfi vha na milandu khoroni naho zwi songo ralo, ngeno Vho-Mukhotho vha tshi hwesa vhatu milandu naho vha songo khakha vha tshi itela u wana tshelede ya tshandanguvhoni. Zwigwada izwi zwivhili a zwi andani musi zwi tshi tshea milandu khoroni. √√

(2)

- 9.2 Vho-Mukhotho na khonani dzavho vho luka maano a u pandelisa Vho-Lugisani na u vha bvisa vhuimoni havho.√ Vhafunzi Vho-Mamidze vha n̄wala lūwalo lwa uri Vho-Lugisani vha khou vhang vuhosi ha Vho-Nyamalwela. Vha tūtuwedza vhothovhela Vho-Mphaga uri vha pandele Vho-Lugisani. √ (2)
- 9.3 Ndi vhatu vho faraho sialala hune vhahulwane vha khoro a vha hanedzwi, vhatu vha vhone milandu zwi songo tea. A vha t̄anganedzi tshanduko dza musalauno.√ Vho-Lugisani vha hanedza zwi no ambiwa nga avha vha kalaha nahone vha lusa u d̄isa tshanduko na mvelaphanda zwa musalauno shangoni, fhedzi vha t̄angana na u hanedzwa huhulu.√ (2)
- 9.4 Vho-Mukhotho ndi khut̄he/mulut̄anyi/tshifhete,√vha tūtuwedza vhothovhela Mphaga uri vha pandele Vho-Lugisani.√ (2)
- 9.5 Zwe Vho-Mukhotho vha vha vha tshi khou ambela zwone Vho-Lugisani kha vhothovhela Mphaga zwa uri vha muvhi a si zwone,√ngauri nga murahu vhothovhela vho wanulusa uri Vho-Lugisani ndi munna a fulufhdzeaho, a no ima na ngoho/a si vhone vhe vha vha tshi khou vhang vuhosi.√ (2)
- 9.6 Ngoho a i kundwi nga mazwifhi, vivho na vhutshivha.√ A si zwavhudi u vhamba maano mavhi u tshi itela u vhaisa mūwe muthu, zwi fhedza zwo humela murahu kha iwe mūne. Vhafunzi Vho-Mamidze na khonani dzavho vha vhang, vha tshivha na u vhambela Vho-Lugisani maano mavhi, vha vho sala vhe vhone vho dzhenaho khakhathini/khomboni.√√ (3)
- 9.7 Khathulo i bvaho kha vhothovhele i sumbedza Vho-Lugisani vha si na mulandu.√ Vha fhedza vha tshi khou pfi vha do vhumbiwa khosi ya Dovhoni,√ ngeno maswina avho a tshi khou pandelwa shangoni.√/Vho-Lugisani vho fhedza vhe vhone vho kundaho, vhugala hōthe ho vhuva khavho. √√√ (3)
- 9.8 Tombo lē la poswa nga mūwe wa vhat̄annga vhe vha vho da u shakulisa Vho-Lugisani, √ lo fhedza lo rwa n̄wana wa lutshetshe wa Vho-Lugisani, √ ane a pfi Mukandangalwo we a vha o bebiwa nga mme awe, a mbo d̄i lovha na zwenezwo.√ (3)
- 9.9 C. Tambudzwa Vho-Lugisani nga nd̄ila ya tshimbevha.√ (1)
- 9.10 Ndi vhona kwo tea ngauri Vho-Mamidze na khonani dzavho ndi vhone vho vhangaho mifhirifhiri ya Dovhoni nga tshimbevha, vengo, vivho na vhutshivha zwe vha itela Vho-Lugisani.√√ (1)

KANA

Khathulo a i ngo tea ngauri vho vha vho tea vho tou lifhiswa vha si pandelwe shangoni ngauri milandu yavho a si ya vhuloi na u via. √√ (2)

- 9.11 - Ndo vha ndi tshi do vha pandela vha si tsha dovha vha kanda kha shango lenelo.√
- U vha farisa nga mapholisa kha u vhangela vhaiwe vhatu dzikhakhathi na pfiripfiri.√
- U vha lifhisa uri vha tanzwe dzina la Vho-Lugisani le vha li shata matope.√
- Ndo vha ndi sa do sokou tenda tshiwe na tshiwe tshine nda vhudzwa ndi songo thoma nda sedzulusa.√
(Zwiraru fhedzi).

(3)
[25]

MBUDZISO YA 10 (MBUDZISO NDAPFU)

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Zwi re ngomu: maraga 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoutu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoutu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoutu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU

MARANGAPHANDA

Vhaanewa ndi vhatu vhane muñwali a vha shumisa musi a tshi toda u bvedza kana u disa muhumbulo muhulwane kha vhavhali vha bugu. Henefha ndi hune muñwali a vha nea maimo na madzina hu u itela u kona u vha talula. Muhumbulo muhulwane ndi zwine muñwali a khou ñwala nga hazwo. Nga iñwe ndila, ndi zwine ra khou vhudzwa zwone kha nganea. Kha iyi nganea ho shumiswa Mawela na Vho-Ramasunzi u bvedza muhumbulo muhulwane, une wo disendeka kha zwa vhutendatenda ha vhuloi zwine zwa fhedza zwo wedza vhatu khakhathini.

MBUNO

MAWELA

- Mawela o olwa sa muñhanga o thanyaho. Mawela o vha a tshi khou guda pfunzo dza ñha ngei Yunivesithi ya Natala. O vha e murado wa khoro ya matshudeni ngei Yunivesithi.

- Mawela o dovha a olwa sa muthu ane a sokou welawela mafhungo ane a si a divhe. U didzhenisa kha mafhungo e Vho-Matodzi na Vho-Sara vha vha vha tshi khou amba, ngeno a sa mu kwami.
- U na vhutendatenda kha zwa vhuloi. U vhenga Vho-Maemu a tshi vha vhengela vhuloi vhune a sa vhu divhe.
- Muthannga ane a si tate uri u do vhulaha muthu. U riwalela luwalo khonani yawe a tshi ri u toda u fhisu muḁi wa Vho-Maemu. U toda Vho-Maemu makhomurethe uri vha mu thuse kha u vha fhisedzela ngomu nduni.
- Ha lengi u tswea muhumbulo. Musi a tshi pfa zwe Vho-Matodzi vha vha vha tshi khou amba na Vho-Sara, ene a vho tou funa u vhulaha.
- Mawela o fhedza o no vha tshivhotshwa.

VHO-RAMASUNZI

- Ndi munnamuḁi a re na mufumakadzi, Vho-Sara na riwana Mawela.
- Munna a funaho muḁi wawe. Vho vha vho fhaḁa nahone vha tshi khou dzhenisa riwana wavho tshikolo ngei Yunivesithi.
- Vho-Ramasunzi vho vha vha wa lutendo lwa Tshikriste. Vha ya vha dzhenelela kha nyonesano na Vhafunzi Vho-Sedzani musu vha tshi khou ya Denmark.
- Muthu ane a funa u amba ngoho nahone a sa shandukiswi nga nyimele.
- Muthu a sa tendi kha zwa dziḁanga na vhaloi. Musi Vho-Matodzi vha tshi ri muḁi u tea u farwa, vho zwi landula.
- Muthu ane a shona musu ho bvelela zwi shonisaho. Musi hu na khakhathi dzi kwamaho muḁa wavho, Vho-Ramasunzi na kerekeni vho vha si tsha ya nga thoni.

PHENDELO

Muḁi wali o ola Mawela na Vho-Ramasunzi sa vhaanewa vhahulwane vho fhambanaho kha nyito na kutshilele zwe zwa bvedza muhumbulo muhulwane buguni iyi. Vhutendatenda kha zwa vhuloi zwi dzhenisa Mawela khomboni, ngeno Vho-Ramasunzi vho sala na ngoho ya u sa tenda kha mazwifhi na zwithu zwine vha sa vhe na vhuḁanzi nazwo, sa vhuḁanga na vhuloi.

(na zwiḁwe zwi tendiseaho/pfalaho)

[25]

MBUDZISO YA 11

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

- 11.1 - Ndi muswa ane a tshila o lavhelesa madzangalelo awe fhedzi. ✓
 - Ndi muthannga ane a zwifha, a zwifhela na khothe. ✓
 - Ha dzhii vhuḁifhinduleli ha zwiito zwawe. ✓ (Zwivhili fhedzi)

(2)

- 11.2 U khou aluwa a tshi langiwa nga vhutendatenda hawe kha zwa vhuloi√ nge a pfa makhadzi wawe, Vho-Maḡodzi, vha tshi amba na mme awe, Vho-Sara, uri ene u khou gadiswa phele nga Vho-Maemu.√ (2)
- 11.3 Ndi mmbwa yo faho ye ya wanala fhasi ha goloi√ ya Vho-Ramasunzi giratshini na mafhungo e vha a wana riangani.√ (2)
- 11.4 Vho-Ramasunzi ndi muthu a sa tendi kha zwa vhuloi√ ngauri ndi mutendi ane a ima kha ngoho ya mafhungo.√ (2)
- 11.5 Mawela na makhomoretthe vho vha vho humbula u fhisedzela vha ha Lialama ngomu nduni,√ fhedzi zwa vho fhedza zwo vhifhela/shandukela ene mune Mawela nge a vho fhedzisela hu ene o farwaho nga mapholisa a tambula.√ (2)
- 11.6 Muthu a songo dzhia mulayo a u vhea zwandani zwawe. √ Mawela o dzhia mulayo a u vhea zwandani zwawe musi a tshi ḡodou fhisa muḡi wa Vho-Lialama a vho fariwa√√
- KANA
- Muthu ha tei u sokou hwalahwalea a ḡidzhenisa kha mafhungo a zwa vhuloi na u tovholo vhaloi ngeno a si na vhuḡanzi nazwo. √ Mawela o ḡidzhenisa kha hezwi zwoḡthe ngeno zwo vha zwi sa mu kwami na khathihi vhunga ene o vha a tshi tou vha riwana afho muḡini; zwa vhuloi u zwi ḡivhelafhi arali hu si hone u wela zwithu nga nḡa?√√ (3)
- 11.7 Muḡwali o kona. Kha magumo, mulaedza wo bviselwa khagala musi Mawela a tshi farwa a gwevhelwa u dzula dzhele Iwa tshifhinga tshilapfu.√Vhutendatenda kha zwa vhuloi, na u sokou wela zwithu nga nḡa na zwi sa u kwami nangoho zwi a vhulahisa.√ Izwi zwi a itea vhutshiloni, muthu u tea u badela vhukhaxhi hawe.√ (Na zwiḡwe zwi pfallaho). (3)
- 11.8 O dzhenwa nga muya wa u fhisa muḡi wa Vho-Lialama,√ a fhedza o farelwa zwenezwo,√ a gwevhiwa miḡwaha ya fumbilimbili/o tshinyalelwa nga vhumatshelo/tshikolo. √ (3)
- 11.9 C. Vhumatshelo hawe havhuḡi ho fhelela muyani.√ (1)
- 11.10 Ndi vhona yo tea ngauri miḡwaha ya fumbilimbili kha Mawela yo lingana uri a ḡo kona u ḡivha uri muthu ha tei u dzhiya mulayo a u vhea zwandani zwawe. √√

KANA

Ndi vhona i songo tea ngauri miñwaha ya fumbilimbili ndi minzhisa kha uyu muṭhannga wa vhuṭali, ngauri a tshi sala a tshi vhuya miñwaha yawe ya u dzheṇa tshikolo i ḁo vha yo lozwea, ha dovha ha lozwa na lushaka kha ndivho yawe.√√ (2)

11.11 Nṅe ndo vha ndi sa ḁo tenda ngauri ndi ḁo vha ndi sa ḁivhi uri ndo i namelisa hani ndi songo zwi pfa ngeno ndo edela/Ndo vha ndi tshi ḁo gidimela ha vhafunzi kerekeni uri vha nthabelele zwi si nnyite tshithu/Ndo vha ndi sa ḁo hwalahwalea kana u fhurea nda ḁidzhenisa kha mihumbulo ya u tenda kha zwa vhuloi, nahone nda si tendē u zwi tuṭuwedza nga zwi bvaho ṇangani na zwitshele.√√ √ (3)
[25]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

NA

KHETHEKANYO YA C: ḐIRAMA

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

MBUDZISO YA 12: RALUTANDA – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Zwi re ngomu: maraga 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ṇdila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ṇdila hei:
  - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoundu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoundu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU

MARANGAPHANDA

Mathomoni a ḁirama ndi hune muñwali a thoma hone mafhungo ane a khou ṭoda u ḁisa kha vhavhali vha iyo bugu. Muñwali u tea u bvisela khagala vhatambi vhahulwane, fhethuvhupo na tshifhinga na thaidzo dzine dza vha hone. Khudano i simuwa henefha. Magumo ndi hune muñwali a ḁisa thasululo ya thaidzo ye ya simuwa mathomoni. Ndivho ndi zwine muñwali a ṭodou swikisa kha vhavhali, ndi mulaedza/ñwongu/muṭodo/mudzedze wa ḁirama.

MBUNO**Mathomo**

- Kha Bono la u thoma muiwali u bvisela khagala vhatambi vhahulwane vhane vha vha Vho-Ralutanda sa mutambidendele ane mafhungo a khou monamona khae.
- Sofi ene sa muiwe wa vhatambi vhahulwane ri wana a tshi khou funana na Vho-Ralutanda, vhane vha vha na mufumakadzi.
- Vho-Sara na vhone ri a vha wana kha Bono la u thoma vhe mufumakadzi wa Vho-Ralutanda.
- Thaidzo i re afha ndi ya musu Vho-Sofi vha tshi toda u maliwa nga Vho-Ralutanda fhedzi hu fanela u thoma ha vhulahwa Vho-Sara hu u itela uri vha wane tshelede ya pholisi.
- Fhethuvhupo vhune mafhungo a khou bvelela hone ndi Vuwa Park hune ha vha Vuwani kha la Venda.
- Tshifhinga ndi tsha musalauno hune ha wanala Vuwa Park, dzipholisi, nz.

Magumo

- Thaidzo ya u vhulaha Vho-Sara nga u vha nea tshokholethi ine ya vha na mulimo yo konadzea hu u toda masheleni a pholisi.
- Vho-Ralutanda vho do ya u toda masheleni musu Vho-Sara vho no lovha, fhedzi vha si a wane ngauri vho do noka vha tshi pfa u pfi hu do thoma ha sedzuluswa tsho laho mufu.

PHENDELO

Muiwali o kona u bveledza vhumani vhune ha wanala vhukati ha mathomo na magumo a bugu. Pulane ya u vhulaha Vho-Sara nga Vho-Ralutanda na Sofi yo fhedza yo bvelela, honeha tshelede a yo ngo wanala.

Ndivho yo svela khagala. Mmbwa ya la iwe a i noni, nahone tsha muiwe a si tshau. (na zwiwe zwi tendiseaho/pfalaho)

[25]

MBUDZISO YA 13: VHA BANDA NGAYO – MBUDZISO PFUFHI

13.1 Khudano i khou simuwa musu Vho-Muthumuni vha tshi vhona Ramaano o ambara tshaini ya daimane ye a rengelwa nga khotsi awe. ✓
Vho-Muthumuni vha lwa na mafhungo a u lema iwana nge a rengelwa zwithu zwi no dura, ngeno Vho-Marole vha tshi vhona hu si na tsho khakheaho kha u tonda iwana wavho. ✓ (2)

13.2 Vha vhonala vha tshi kakanisa matoni a vhaiwe vhadededzi musu vha tshi kona u renga goloi dza maimo (BMW) na matiraka ngeno vha tshi tou vha mudededzi zwawe. ✓/Ri dovha ra akhamadzwa nga lufuno lwo kalulesaho kha iwana wavho lune vha vho shanduka u vha khonani khulu yawe. ✓ (2)

- 13.3 Zwe Vho-Muthumuni vha vha vha tshi vhaiswa na u dinalea ngazwo zwo fhedza zwo bvela khagala musi khotsi na riwana vho no fhedza vho farwa mafhedziseloni a dirama iyi.√√ (2)
- 13.4 - U khou aluwa mutani une a lenwa nga mubebi/khotsi. √
- U newa tshaini ya daimane na watshi, zwithu zwine zwa dura vhukuma. √
- O itelwa munyanya muhulu, a newa na mpho ya goloi, zwine vhaswa vha musalauno vha takalelesa zwone. Hezwi zwi mu tutuwedza u bvela phanda na u rengisa zwidzidzivhadzi/u didzhenisa kha zwa vhuada hovhu. √ (zwivhili fhedzi) (2)
- 13.5 Vho-Marole vha vhona u tonda riwana wavho na u mu lema nga zwo bvaho zwi songo khakhea/zwi zwone zwo teaho kha vhutshilo ha musalauno,√ ngeno vha tshi sedzela fhasi kuhumbulele kwa Vho-Muthumuni nge vha ri vha tshe vho fara tshikale.√ (2)

- 13.6 Mubebi u a lema n̄wana a tshi khou dzumbetschedza vhuvhi vhune a khou ita nae/Zwine Vho-Marole vha khou ita ndi vhuvhi vhuhulu u gudisa n̄wana vhuhwarahwara. √√ (2)
- 13.7 - Vho-Muthumuni ndi mubebi a sa t̄oḁi u lema vhana. √
- Vha dovha hafhu vha vha muthū a sa t̄oḁi zwithu zwi sa pfesesei, √ ngeno
- Vho-Marole vha tshi n̄ea vhana zwine vha t̄oḁa na u ḁipfa vhe t̄hoḁo ya muḁi, hu tea u itwa zwine vha funa fhedzi, vha sa vhudziswi/hanedzwi. √
- Vho-Marole ndi tsumbo ya mubebi muvhi, vha shumisa n̄wana nga u mu ruma kha zwithu zwi sa ḁivhalekani. √ (Zwivhili zwa hezwi). (2)
- 13.8 Thero ndi ya uri u lema hu fhira u lotshelwa.√ Ramaano o lemiwa nga khotsi awe a vho ḁidzhenisa kha zwiito zwo bvaho zwe zwa vho ita uri ene na khotsi vha valelwe kothoni.√√ (3)
- 13.9 Vho-Marole ndi munna a sa t̄oḁi u kaidzwa,√ nahone vha t̄oḁa hu tshi itwa zwavho fhedzi.√ (2)
- 13.10 Vhaswa vhane vha ḁidzhenisa kha u rengisa zwidzidzivhadzi vha ungeledzwa nga u wana tshelede n̄zhi, ngeno vha tshi fhedza vho farwa. √ Vhabebi vha songo ruma vhana u rengisa zwidzidzivhadzi,√ nahone mulayo u tea u khwathisa tshanda kha u lwa na u rengiswa ha zwidzidzivhadzi.√ (3)
- 13.11 - Ndo vha ndi sa ḁo tenda u shumiswa u rengisa zwidzidzivhadzi na daimane.√
- Ndo vha ndi tshi ḁo futelela zwa tshikolo.√
- Ndo vha ndi tshi nga t̄alutshedza thaidzo yanga vhadededzi/vhafunzi/vhashumelavhapo.√ (kana zwiḁwevho zwi pfallaho). (3)

[25]

MBUDZISO YA 14: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Zwi re ngomu: maraga 15**Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoundu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoundu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU**MARANGAPHANDA**

Mathomoni a dirama ndi hune muñwali a thoma hone mafhungo ane a khou toda u a disa kha vhavhali vha iyo bugu. Khudano i simuwa henefha. Muñwali u tea u bvisela khagala vhatambi vhahulwane, fhethuvhupo na tshifhinga na thaidzo dzine dza vha hone. Magumo ndi hune muñwali a disa thasululo ya thaidzo ye ya simuwa mathomoni. Ndivho ndi zwine muñwali a toda swikisa kha vhavhali, ndi mulaedza/nwongo/mutodo/mudzedze wa dirama.

MBUNO**Mathomo**

- Kha Bono la u thoma muñwali u bvisela khagala vhatambi vhahulwane vhane vha vha Vho-Bukuṭa vhane vha vha mutambidendele.
- Vhawe vha vhatambi vhahulwane vhane vha wanala mathomoni ndi Ntshengedzeni, Tsumbedzo na Vho-Takalani.
- Vho-Bukuṭa vha vha na thaidzo ya u ita zwa vhudzekani na nwana wavho Ntshengedzeni zwine zwa lwa na mulayo.
- Khudano i vhonala musi Ntshengedzeni a tshi hanedzana na zwine khotsi awe vha khou mu ita. I dovha ya vha hone musi Vho-Bukuṭa vha tshi shengedza Tsumbedzo nga u mu rwela u sa sheledza miri yavho, na musi Vho-Bukuṭa vha tshi semana na Vho-Takalani vha tshi dzhenelela kha u rwiwa ha Tsumbedzo.
- Fhethuvhupo hu vhonala hu Venda kha la Tshirenzheni.
- Tshifhinga ndi tsha zwino hune ra wana hu na zwiimiswa zwiswa zwi no nga tshikolo, na ofisi dza madzhisitarata.

Magumo

- Vho-Bukuṭa sa mutambidendele vha a farelwa u kombetshedza u ita zwa vhudzekani na Ntshengedzeni ane a vha nwana wavho.
- Vho-Bukuṭa vha gwevhelwa vhutshilo havho tshothe dzhele.
- Ndivho i khagala. A hu na mubebi a re na ndugelô ya u tambudza vhana vhawe.

PHENDELO

Muñwali o kona u bvisela khagala thuthuwedzo ya mathomo kha magumo a bugu iyi ya dirama. Vhuvhi ha Vho-Bukuṭa he ra hu vhona mathomoni ho fhedza ho vha dzhenisa khomboni magumoni ngeno Ntshengedzeni, Vho-Takalani na Tsumbedzo vho bva kha u shengedzwa nga Vho-Bukuṭa. Ndivho na yone i fhedza yo bveledzea khagala tshidele. (na zwiñwe zwi tendiseaho/pfalaho)

[25]

MBUDZISO YA 15: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Ntshengedzeni u khou lwa na zwine Vho-Bukuṭa vha khou ita zwa u mu tambudza lwa vhudzekani, √ ngeno Vho-Bukuṭa vha tshi vhona zwo tea. √ (2)
- 15.2 Muanewa dendele ngauri ndi vhone vhane vha khou tambudza niwana wavho/Vho-Bukuṭa ndi mubebi a si na tshirunzi na vhudzivha; √ vha tambudza niwana wavho lwa vhudzekani √ na u sa pfela vhuṭungu niwana kha mutsiko une a vha nawo. √ Vha a mu shushedza na u sa ṭhonifha vhuḍipfi hawe sa niwana. √/ (zwivhili fhedzi) (2)
- 15.3 U pfa vhuṭungu, u shengedzwa lwa vhudzekani na u vhai sala muyani ha Ntshengedzeni, zwi fhedza zwo bveledza u fariwa na u gwevhiwa ha Vho-Bukuṭa musi tshiphiri tsho no bvela khagala. √ √ (2)
- 15.4 Vho-Bukuṭa vho vha vhe ndau kana vhe ipfa nṅe muṭani uyu, vha tshi ofhiwa/shavhiwa nga mufumakadzi na vhana. √ Hezwi zwi ita uri Ntshengedzeni a tshile kha mutsiko muhulu/a tshi shushedzwa nga ḷa u vhulawa arali a phula zwiphiri/uri muṭani wa hawe ho vha hu tshi ofhiwa khotsi awe fhedzi. √ (2)
- 15.5 Vho-Bukuṭa ndivho yavho ndi u ita zwa vhudzekani na niwana wavho. Ngauralo vha shumisa vhuimo havho sa ṭhoho ya muḍi (maanda) √ na luambo lwa u shushedza u itela uri Ntshengedzeni a fhedze o ita zwine vha khou ṭoda zwone. √ (2)
- 15.6 Ndi u ṭana vhuṭudzi ha mubebi musi a tshi kombetshedza u ita zwa vhudzekani na niwana a sa funi. √ √ (2)
- 15.7 - Vho-Bukuṭa vha vhonala vhe mubebi a shengedzaho vhana, vha ita na zwa vhudzekani na niwana vhe vha tou beba/Ndi ṭhoho ya muṭa a sa londi pfanelo dza niwana kana vhana vhawe. √
- Ntshengedzeni ndi niwana a ḍivhaho pfanelo dzawe; u vhona zwo khakhea u ḍidzhenisa kha zwa vhudzekani na mubebi wawe, nahone a sa funi u tambudzwa nga mubebi wawe. √ (2)
- 15.8 Vho-Bukuṭa vho vha vha sa humbuli uri mafhungo aya a ḍo vhuya a vha vhifhela, √ fhedzi tshiphiri tsho fhedza tsho bvela khagala pfumo ḷa vho vha vhifhela, vha vho farwa vha gwevhelwa u dzula dzhele vhuṭshilo havho hoṭhe. √ (2)
- 15.9 Nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo. √ Vho-Bukuṭa vha khou bvela phanda na u ita zwoṭhe zwine vha nga kona u kombetshedza/lwisa niwana wavho uri vha vhuye vha bveledze tshipikwa tshavho tsha u ita zwa vhudzekani na Ntshengedzeni. √ (2)

- 15.10 Zwe Ntshengedzeni a amba o vha a tshi khou sumbedza uri Vho-Bukuta liñwe duvha vha do tangana na zwi no konda/o vha a tshi sumbedza u toda u divhulaha, v nangoho zwo fhedza zwo bvelela nge vha vho farwa vha honelwa kothoni/ o fhedza o kuya mabodelo a tshi todou divhulaha.√ (2)
- 15.11 A zwi tanganedzei tshitshavhani ngauri vha khou tambudza niwana wavho wa malofhani, Ntshengedzeni, lwa vhudzekani, zwithu zwi songo tendelwaho nga mulayo na nga matshilele kwao a vhuthu.√√ (2)
- 15.12 - Kha hu vhe na u tsivhudzwa ha vhabebi nga ha pfanelo dza vhana.√
 - Zwikoloni vhana kha vha pfumbudzwe na u funzwa nga ha pfanelo dzavho. √
 - Zwiimiswa zwa tsireledzo na vhutsireledzi kha zwi khwathise tshanda zwi lwe na vhuada hovhu u itela u kaidza vhukhaki ho raliho.
 (Na zwiñwe zwi pfallaho).√ (3)
 [25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 7	- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa ḽiṅwalwa(vhurendi) na tshirendo	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga nḽila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo ṅekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - U pfesesa ha lushaka lwa ḽiṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho - Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḽi dzi tikedzaho thoho - Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḽi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa ḽiṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho - Kupfesesele kwa fhasi kwa lushaka lwa ḽiṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- A hu na u pfesesa wa thoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na nḽivho ya lushaka lwa ḽiṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	- Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṭhe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṭhe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ḽokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhaxhi vhu vhonalaho ha girama, mupeleṭo na zwiga zwa u vhala	- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	- Hu ḽi vha na vhuṅwe vhukhaxhi ha tshivhumbeo - Maanea/phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṭeaho ya kupfesesele na ndunzhendunzhe - Luambo lwo faredza vhukhaxhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	- Tshivhumbeo tsho pulaniswa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhaxhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	- Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṭhe - Vhukhaxhi vhuṅzhiswa ha luambo na tshitaila
MARAGANYANGAREDZI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

Vhuṅe ha khandiso iyi ho vhaledzwa

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15	12–15 - Phindulo ya maṭhakhethakheni/nthesa: 14– 15 Phindulo ya maṭhakheni/ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na kwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	9–11 - U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, nahone dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneṭho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	6–8 - U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo goḍombelaho; a si zwoṭhe zwiṭalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṭhe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4–5 - U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno ṭhukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukuṭuku - U pfesesa huṭuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	0–3 - U pfesesa huṭukuṭuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo kwaṭhaho ya u fhindulo mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10	8–10 - Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṭhe - Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama	6–7 - Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho - Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4–5 - Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḍi vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhone lwa luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	2–3 - Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea	0–1 - U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vhuṅwe ha khandiso iyi ho vhaledzwa